САҤА ОЛОХ

ЧУРАПЧЫ
УЛУУҺУН
ХАҺЫАТА

ХАҺЫАТ
1931 СЫЛ АЛТЫННЬЫ
15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

№ 128 (8031). ☆ 1996 сыл алтынньы 28 күнэ. Оптуорунньук. ☆ Сыаната — 1084 солкуобай.

Бу күннэргэ
„Саҥа олох" хаһыакка
1997 сыл
бастакы аҥарыгар
сурутуу бара турар.
Күндү ааҕааччы!
Улууһуҥ хаһыатыгар
суруттарарга тиэтэй!

СЫАНАТА: ЧААҺЫНАЙ ДЬОҤҤО — 74400 СОЛК.,
ТЭРИЛТЭЛЭРГЭ — 148800 СОЛК.

Сиргэ таптал, дьоҥҥо таптал

Кырыа хаар үллүктүү түһэн, сир-дойду кырса харыһан суорҕанынан бүрүллүбүт. Мастар сэлэлийэ хагкуһан, эмиэ да киэргэнэн симэммиттэр, күндү саҕынньахтарын кэппиттэр. Айылҕа ити дьикти костүүтэ биһиэхэ үрүҥ санааны ыытаттаата. Массыыныабыт халтарыйа сырылаан Хайахсыт бөһүөлэгэр айаннаан иһэр. Биһиги бу нэһилиэк баһылыгар Н. Д. Поисеевка тиийиэхтээхпит. Кини кимий? Хантан хааннаах, кимтэн кииннээх уола хаан ийиний? Хаһан, ханнык бэйэлээх сиргэ оҕо түспүт оноҕуута, сиргэ түспүт сэрэбиэйэ быраҕыллыбыттай?..

Хайахсыт нэһилиэгэр 1946 сыллаахха Поисеевтар дьиэ кэргэттэригэр саҥа кыраччаан киһи күн сирин көрбүтэ. Айбыт аҕата Д. Г. Поисеев уһун кэмҥэ колхозтар сылгыһытынан, кэлин сүөһү бостуугунан үлэлээбитэ. Төрөппүт күн-күбэй ийэтэ эмиэ сүрдээх сымнаҕас, үтүө дууһалаах, аһыныгас сүрэхтээх киһи киһитэ этэ. Төрөппүттэрэ соҕотох уолларын олус таптыыллара, харыстыыллара. Иккиэн да үлэ дьоно буолан, кыра эрдэҕиттэн Коляны сүрэхтээх, үлэҕэ дьаныардаах гына иититтэрэ..

1953 сыллаахха сааһы этэрбэстээх, борооску гиэрийэтэ суумкалаах уолчаан Коля Поисеев оскуола аанын аан бастаан аспыта. Бу күнтэн саҕаламмыта үөрэх-билии суолунан айан. Оскуолаҕа үөрэнэр кэмнэригэр активист, спортсмен бэрдэ этэ. Онтон оччолорго тэнийбит «оскуола — производство-үрдүк үөрэх» диэн девиһинэн Эриллик Эристиин аатынан колхоз Хайахсыттааҕы бирисээдэтигэр үлэлии тахсыбыта.

1967 сыл эдэр киһи олоҕун тосту уларыппыта. Бу сыл олунньутугар нэһилиэк Сэбиэтин депутатынан быыбардаанан, исполком секретарынан талыллар. Ол эрээри армияҕа сулууспа кэнниттэн 1970 сыллаахха, баҕа санаатын олоххо киллэрэн, Омскайдааҕы авиационнай училищеҕа үөрэнэ барбыта, авиатор идэтин ылан эдэр специалист Бээтэҕэй авиапордугар үлэҕэ анаммыта. Бу кэмнэргэ бииргэ үөрэммит кыыһын Акулинаны сүрэҕинэн сөбүлээн ыал буолбуттара. 1976 сыллаахха эһэтин аатынан Дима диэн уолламмыттара.

Николай Дмитриевич Москватааҕы профсоюзнай хамсааһын үрдүкү оскуолатыгар экономист идэтигэр үөрэнэ киирбитэ. Ити кэнниттэн Хайахсыт сельсоветын исполкомун председателинэн үлэлиир, билигин нэһилиэк дьаһалтатын баһылыга. Нэһилиэк улууска үстүүнэн баайынай хаһаайыстыбаларынан сайдыы суолун талбыта. Баайынай хаһаайыстыбаларын ассоциациятын председателинэн Николай Дмитриевичи талбыттара.

Дьэ, итинник сиэрдээх, суоллаах-иистээх, олохтоох киһи Н. Д. Поисеев. Кини билигин үлэтин-хамнаһын кытта миэстэтигэр билсиһэбит. Баһылык дьиэтигэр чуо тиийэбит. Манна биһигини ис-киирбэх дьүһүннээх, саас ортолоох киһи бэрт эйэҕэстик көрсөр. Итиэннэ итии чэйинэн, бэйэтэ ытыйбыт отоннооx күөрчэҕинэн күндүлүүр. Үлэ сүрүн хайысхаларын, уопсай балаһыанньаларын тустарынан баһылык маннык кэпсиир.

— Билигин нэһилиэк 61 чилиэннээх 21 баайынай хаһаайыстыбалаах, 600 гектар сирдээхтэр. Билиҥҥи туругунан барыта 580 сүөһүлээхпит.

Быйыл былааммыт үүккэ 180, эккэ 45 тонна. Туолар кыахтаах. Хара бастаныттан баайынай хаһаайыстыбалара сайдалларыгар сорунтаҕан үлэлиибит. Саҥа үлэҕэ киирэр арыы сыаҕын тыа хаһаайыстыбатын управлениетынан туруорсан бэйэбитигэр, ассоциацияҕа, хааларын ситиспиппит. Ол түмүгэр баайынай хаһаайыстыбалара, чааһынайдар манна миэстэтигэр үүттэрин-астарын туттараан, аахсар усулуобуйаланнылар. Арыыбыт сыаҕа 1994 сылтан саҕалаан үлэлиир. Сылларынан ыллахха, ити бастакы сыл 432, ол иккис сылыгар 446, оттон быйыл 220 тонна үүтү тутан, арыы, чохоон, сүөгэй, кымыс астанна. Аҥардас быйыл сылҕа 212 т үүт, 9 т арыы, 1 т кымыс, 8 ц чохоон оҥоһулунна. Маны таһынан государствоҕа туттараллар эт эмиэ манна тутуллар. Бу ыарахан кэмнэргэ арыыны, эти батарыы лаппа ыараата. Онон кыһалҕалаах дьон бэйэбит сүүрдэхпитинэ-көтөхпүтүнэ ситэбит. Ол курдук, арыыбытын куоракка киллэрэн тэрилтэлэргэ атыылыыбыт. Дьааһыкка 360 тыһ. солк.

Баайынай хаһаайыстыбалара техникаланалларыгар быйыл 465 мөл. солк. кредит ылбыппыт. Ол үбүнэн 15 мини-тракторы, кыра техникалары, эбэх тутуу матырыйаалын аҕалбыппыт. Ону таһынан биир саҕалааһыннаахпыт. Нэһилиэккэ мини-тракторлары хомуйар, таҥар тыа сыах аһарга үлэлэһэбит. Маныаха икки киһини үөрэттэрэ ыытыахтаахпыт. Ол олоххо киирдэҕинэ, улахан көдьүүһү аҕалыаҕа. Холобур, биир вагонтан билигин алта мини-трактор тиэллэн кэлэр буоллаҕына, ити миэстэҕэ тракторлары чаастарынан аҕаллахха, манна хомуллуннаҕына, ол 24 трактор буолуоҕа. Ассоциация баайынайдар кыһалҕаларын өйдөөн, утары баран көмөлөһө сатыыр. «Үрэх» баайынай хаһаайыстыбатыгар килиэби астыыр мини-бэкээринэни, «Өтүйэлэргэ» мини-пилорамааны, «Кырдалга» тирини имитэр станогу булан биэрдибит.

Переработканы бэйэбитигэр ылбыппытын үөһэ эттим. Онуоха улууска баайынайдарга, арааһа, бастакы буолуохпут. Оттон республикаҕа Амма улууһугар И. Строд аатынан колхозка суулуур-кутар оборудование баарын билэбин. Быйыл, чуолаан, переработкаҕа күүскэ туруннан үлэлиир санаалаахпыт. Ол курдук, упаковкалаах, бэлэм суулаах бэйэ оҥорон таһаарар бородууксуйатын дьарыктаныахпыт. Итиниэ 44 мөл. солк. оборудованиены Санкт-Петербургтан ылбыппыт. Ону таһынан эт эттиир станогу, о.д.а. аҕалан, эти-аһы батарыыга саҥа ньымалары олоххо киллэриини тэрийэ сатыыбыт. Эти, арыыны угар икки вакуумнай аппараты, ленточнай эрбиини, ыйааһар установканы туруора сылдьабыт. Вакуумнай упаковкаҕа анаан бакыаттары хаһааныыбыт. Уопсайынан, былаан элбэх.

Баайынайдар тустарынан эттэххэ, үксүлэрэ кыанар соҕустар. Быйыл бөһүөлэккэ көһөн киирдилэр. Арай икки эрэ баайынай саҥа кыстык туттан алааска таҕыстылар. Туох барыта бөһүөлэккэ кииннэммитэ биир өртүнэн мөлтөх. Мин санаабар, киһи-сүөһү аһара мустубутун түмүгэр сир-уот, суол-иис алдьанар, мэччирэҥ сир, уу тиийбэт. Ити экология мөлтөөһүнүгэр тиэрдэрэ чуолкай.

Сүөһүлээрбитин нэһилиэк уопсай кыһалҕатыгар даҕаны туттабыт. Ардыгар бэлэх да быһыытынан эмиэ. Холобур, кыһыл көмүс сыбаайбалаахтарга биэ биэрбиппит, оттон пенсиялаахтарга убаһа. Инники соруктарбыт, олохпут-дьаһахпыт, дьэ, итинник..

Бэйэҕит да итэҕэйдэххит чахчы да киэҥ былааннардаах, булугас өйдөөх, тылын ылыннарар кэпсэтиилээх, үрдүк культуралаах салайааччытын.

Бу күннэргэ Н. Д. Поисеев 50 сааһын туолла. Онон ыстатыйабын саҕалааһыммар олоҕун суолун сырдатыым түбэһиччэ буолбатах. Кинини бу кэрэ-бэлиэ үбүлүөйүнэн истиҥник эҕэрдэлиибит, өссө даҕаны дьонун-сэргэтин туһа диэн соргулаахтык, уҕараабакка үлэлии-хамсыы сылдьарыгар баҕарабыт.

Гуннара ПОТАПОВА.

Ыччат хамсааһынын 75 сылыгар аналлаах улууска ыытыллар декада

БАЛАҺЫАННЬАТА

Алтынньы 28 күнэ — ыччат хамсааһыныгар аналлаах декаданы үөрүүлээхтик аһыы. Чурапчы сэлиэнньэтигэр А. К. Софронов аатынан спортивнай саалаҕа киэһэ 7 чаастан.

Алтынньы 29 күнэ — факеллаах хаамсыы. Маршрута: улуус дьаһалтатын дьиэтэ — орто оскуола — ЧПУ. Киэһэ 7 чаастан.

Алтынньы 30 күнэ — «Мин көлүөнэбин салҕааччылар». Араас сыллардааҕы ыччат лидердэрин кытта көрсүһүү. Улуус дьаһалтатын дьиэтигэр сарсыарда 10 чаастан.

Сэтинньи 1 күнэ — «Дьиэ кэргэн — ийэрэх таптал, байылыат олох, үүнэр кэнчээри үйэтэ» диэн эдэр ыаллар конкурстара, Хайахсыт нэһилиэгэр. Алтынньы 5 күнүгэр — Болугурга.

Сэтинньи 8 күнэ — «Билии — кылаат, үөрэх — киһиэхэ күлүүс» тогуруук остуол. Чурапчы сэл.

Сэтинньи 11—14 күннэрэ — айар үлэлэр «Иэйии» быыстапка-конкурстара, улуус үрдүнэн.

Сэтинньи 13 күнэ — үрдүкү кылаас үөрэнээччилэригэр «Факел» байыаннай оонньуу. Чурапчы сэл.

Сэтинньи 14—16 күннэрэ — декаданы үөрүүлээхтик сабыы. Шоу-программа, дискотека. Чурапчы сэл.

Ыччат, туризм, физкультура уонна спорт управлениета.

В. Л. Серошевскай кинигэтин 100 сылыгар

ИСТОРИЯ СОЧЧО БИЛЛИБЭТ СТРАНИЦАТА

В. Л. Серошевскай «Сахалар» диэн үлэтэ аан бастаан Санкт-Петербурга 1896 сылга тахсыбыта. Кинигэ тылыгар автор кинигэни таһаарыы үбүн А. И. Громова биэрбитин туһунан суруйбута. Кинигэ бэчээттэнэн тахсыбытыгар Анна Ивановна ол атыытыттан киирбит харчыттан аккаастаммыта.

А. И. Громова оччолорго Громовтар эргиэнньиттэрин дьиэтин дьаһайара. 1898 сылга кини сүппүт айанньыттара Андерсоны көрдүүллэригэр Швеция учуонайдарыгар көмөлөспүтэ, ону таһынан бэйэтин экспедициятын тэрийбитэ. Нуучча полярнай чинчийээччитэ Толльга Новосибирскай арыылары чинчийэ барарыгар көмөлөспүтэ, онно сылдьан кини 1902 сылга сураҕа суох сүппүтэ. «Заря» борохуоту экспедиция дьоно хаалларан барбыттарыгар кини «Лена» диэн бэйэтин борохуотун ыыппыта. Ити борохуот экипажа «Заряттан» чинчийээччилэр хаалларбыт дневниктэрин уонна научнай коллекцияларын өрүһүйбүтэ. Онно махтанан, Наука академията кинилэххэ «Заря» суднотун бэлэхтээбитэ. Дьокуускай музейа, 1912 сыллаахха суруйбуттарынан, «бүүс-бүтүннүү Громова бэлэх буолан тэриллибитэ». Кини үбүнэн-харчытынан көмөлөһөн, сүбэлээн-амалаан Дьокуускайга хас да үөрэх заведениетын астарбыта. 1905 сылга Өлүөнэ сүнньүн батыһа сытар сэлиэнньэлэргэ библиотекалары олохтоон, сахалар билиини-көрүүнү ылалларыгар көмөлөспүтэ. Кини Өлүөнэ сүнньүгэр фельдшерскай пууннары астарбыта.

А. И. Громова Москваҕа 1912 сылга, бэйэтин туһугар үчүгэй өйдөбүлү хаалларан, 70 сааһыгар ыалдьан өлбүтэ.

XVIII ҮЙЭТЭЭҔИ БАЛАҔАН

МАЙА. Хаптаҕай бөһүөлэгэр биллиилээх норуот маастара, РФ Худуоһунньуктарын сойуһун чилиэнэ Анна Скрябина салалтатынан «Саха таҥаһа» музей номнуо үһүс сылын үлэлии турар. Соторутааҕыта манна ис тэрилэ толору туруоруллубут XVIII үйэтээҕи саха балаҕанын презентацията буолбута. Музей экспонаттара — былыргы таҥас-сап, дьиэ иһигэр туттуллар тэрил.

СИА.

ЧУОР КУОЛАҺА ЧУГДААРДЫН!

Бэҕэһээ сарсыарда бэрт үөрүүлээх сураҕы радионан иһиттим. Ол РФ культуратын үтүөлээх үлэһитэ М. А. Герасимова Чурапчы улууһугар радионан биэриини тэрийээччинэн анаммытын туһунан. Мария Андреевна айымньылаахтык үлэлээтин, кини чуор куолаһа истээччилэрэ куруук сэргэхситэ турдун диэн баҕа санаабын тиэрдэбин.

Анна ЛЕВИНА,
I группалаах инбэлиит, Чыаппара.

ЧУРАПЧЫ ЭДЭР СААҺА

ЫРЫАБЫН ЭҺИЭХЭ АНЫЫБЫН

—Сценаҕа Анна Барашкова!—диэн конферансье биллэрээтин кытары айар үлэтин арахсыспат аргыһын—гитаратын туппутунан эдэркээн хатыҥ мастыы дьүдьүрхай быһыылаах-таһаалаах, сырдык сэбэрэлээх кыыс тахсар.

Иннигэр эн хоһооннооҕ ырыаларын, намыын куолаһынан лыҥкынаттаҕына, эн күккүн-сүрүгүн олорчу күүһүн ылаллар, уратытык истиҥ сылааһынан угуттуулар. Ол курдук чочуттук кини айымньылара эн чугас дьоҥҥор сыһыаҥҥын, киһилэр тустарынан туһу санааргын кэпсииргэ дылылар. Ордук эйиэхэ, дьахталларга, өйдөнүмтүөлэр, ылыннарыылаахтар...

Таабылай кистэлэҥ санаатын?
Туохтан хараҕын уута таммалыырын?
Кимтэн үөрүүтэ үрдүүрүн?
Ким билиэй дьахтар дууһатын?

Анна ырыаһыт, автор быһыытынан айар үлэтин орто X кылааска үөрэнэ сылдьан саҕалаабыта. Ол туһунан бэйэтэ маннык кэпсиир:

—Убайдарым бары гитараҕа оонньуур, ыллыыр этилэрэ. Онон гитаралыын маҥнайгы билсиһиим үһүс кылааска үөрэнэр кэмнэрбиттэн саҕаламмыта. Онтон сыыйа-баайа үөрэнэн истэхпин аайы атын ырыаларга мин ис санаам, дууһам туругун хайдах эрэ сиэгэ арыллыбатын өйдөөн испитим. Итиэннэ астыммат санаабыттан сиэттэрэн бэйэм ырыа суруйар буолбутум. Айымньыларбар, сүрүннээн, таптал, дьахтар олоҕор буолар ааһар кэрчик кэмнэрэ туойабын. Арай бастакым «Родина» диэн патриотическай ырыа этэ. Оччолорго бириэмэбит да оннута. Конкурстар эмиэ итинник темаларга ыҥырыллааччылар. Онон-мин дууһам иэйиитин ыллыы турарым табыгаһа суох курдук буолара.

Мин иккибэр уратыы уһан, нарын дууһалаах киһи олорорун сүрэхпинэн сэрэйэбин. Аннаны мин хайдах эрэ түмэччиэ хоһуохпун баҕардым. Ис-истэриттэн тулалыыр эйгэлэрин сырдыгынан, сылааһынан сыдьаайа сылдьар дьон баар буолааччылар. Кинилэр туохха санааларын уураллар, иликтэрин сыһыараллар да, дууһаларын кыырпахтарын ыыта түһэгэллэр.

Нап-нарын, чап-чараас сарыннар
Олох эйэтин түҥэллэр,
Сылайбыт, сылаас илиилэр
Оҕо дьолун харыстыыллар.

Бу Анна «Дьахтар анала» диэн ырыатыгар суруйбут тыллара кини тас көрүҥэр, майгытыгар-сигилитигэр олус дьүөрэлэһиллэр. Онно эбии олус сэмэй, бэйэтин туһунан кэпсиирин сөбүлээбэт эбит. Хата, кини уон сыл бииргэ олорбут олоҕун доҕоро Гришата ситэрэн биэрэр:

—Аннам аҕыс биирдэ төрөөбүттэртэн саамай бүтэһиктэрэ, ол иһин үксүн ийэтин кытары илин-кэлин түсүһэн улааппыта. Ийэтэ уран тарбахтаах иистэнньэҥ. Түүлээхтэн, таҥастан тигэрин аһан, туостан сахалыы иһиттэри мындыырдаан оҥорор. Аня кини утуйнаан иистэнньэҥ бэрдэ. Мин эрэрбит таҥастарым дьиэбит иһигэр түөртэ эргийэллэр диэн дьээбэлээрим оруннаах. Биһиги билиһии үс оҕолоохпут. Улахан кыыспыт Жанна II кылааска үөрэнэр, орто уол 6 саастаах, онтон кыра киһибит, мин туйахпын хатараачым Гриша, иккилээх. Уонна, оттон, этиҥҥэ буолладахпытына, тордустэнэхпит. Элбэх оҕолоох ыал быһыытынан быйыл ыам ыйыттан саҕалаан дьиэбит тутуутун түмүктээн эрэбит. Манна даҕатан, биири билиэхпин баҕарабын. Эдэр ыаллар дьиэ тутталлара анаан көрүллэр кредиттэн тутуу матырыйаалларынан көмөнү билиҥҥи кэмҥэ саамай сөп эбит дии саныатыбыт. Маннык көмө суоҕа буоллар, биһиги сатаан дьиэ туттуо суоҕа этибит. Бу санаабытыгар, бука, элбэх эдэр ыал холбоһуо. Аннушкам туһунан төһөнү баҕарар кэпсиэхпин сөп. Кини баар буолан ыал буолан олордохпут. Мин бэйэм ыксаллаах, түргэн туттуулаах киһибин. Ол иһин сорох ардыгар сыыһалары да оҥорооччубун. Ону Анна курдук толкуйдаах, ыллыктаах саҥалаах киһи аттыбар баара таптыыр. Киниэхэ тылынан сатаан эппэтим махтанабын. Спорка ситиһиилэрбин барытын кини үтүөтүнэн ылбытым,—диир Григорий уонна кэргэнин диэки сүр сымнаҕастык имэрийэн эрэрдии көрөр.

—Анна, маҥнайгы ситиһиигин туһунан кыратык кэпсиэҥ дуо?

—Маҥнайгы ситиһиим ырыаны кытары сибээстээх этэ. Сэттис кылааска үөрэнэр кэммэр Дьокуускайга ыытыллыбыт республикатааҕы эдэр маастардар конкурстарыгар иккис үлэм—бараммэдэй уонна түөс иһитим—икки бастакы миэстэни ылааннар, бүтүн Россиятааҕы «Океан» лааҕырга баран сынньанан кэлбитим.

Кини кэлин ситэрэн сценаҕа тахсар былаачыйаларын барытын бэйэтэ тигэрин, кэргэнэ «Үрүҥ Уолан» конкурсугар ыыттыбыт таҥаһын, спортивнай костюмнарын кытары модалаан, быһан оҥорбутун этиэм этэ. Уопсайынан, Аннаны бары өрүттээн талааннаах диэтэххэ туох да омуннааһын буолбат. Кыыһыгар туоһунан кырыйан оҥорбут бастыҥатын, илиитэ кэбиһэрин көрөртүт буоллар, кинини кытары сүүс бырыһыан сөпсөһүөххүт этэ. Ол курдук айылҕа дьахтарга анаан биэрбит талаана барыта киниэхэ бэриллибит. Анна суруйбут ырыаларын республикаҕа тиийэ уостан түһэрбэккэ таптаан ыллыыллар.

—Ырыаларыҥ ахсаана төһөҕө тиийбитэ буолуой уонна хоһооннорун суруйаргар муза хайдах киирэрий?

—Чочу бу диэммин билбэппин, араас сүүрбэччэ буолла ини. Хоһооннорбун сиппит-хоппут айымньыларбын аахпаппын. Судургу саҥа ситимнэринэн сыаналыыбын. Анаан олорон эрэ суруйбаппын, дууһабар муннуллубут санаабын киһиэхэ да сатаан үллэстибэтэхпинэ оннум ыаныыйан хоһоон буолан холбонон тахсар.

—Билиҥҥи эн олоххун бүүс-бүтүннүүтүн оҕолоргун иитиигэ анаан олороҕун. Айымньылаах үлэҕэр тохтобул буолбут. Мин бэйэм да көрөн итэҕэйдим эн хайдах курдук соло булбаккын. Ол эрээри хас да саҥа ырыаларыҥ көрөөччүлэр дьүүллэригэр тахсыбакка сыталлар. Эйигин биһирээччилэр ааттарыттан өссө да элбэх ырыалары айан Чурапчы дьонугар бэлэхтиэҥ диэн эрэл санаабын этиэхпин баҕарабын.

Бу икки тус-туһунан сулустар холбоһон биир улахан сирдээҕи сулус буоланнар төрөөбүт дойдуларын ырыаҕа симии, дьону-сэргэни спорка кэҥүлүү сылдьаллара, ама, кими үөрдүбэт буолуой!

М. ТИМОФЕЕВА.

СТУДИЯ ЫҤЫРАР

Эдэр саас, кутуйа,
Миигиттэн барыма,
Эн эрүү, эдэр саас,
Миигинниин биирдэ хаама!

Итинник эрэ күүрүүлээх тыллардаах ырыанан «Айыллаан» Сынньалаҥ киинин иһинэн тэриллибит Чурапчы эдэр талааннаах ырыаһыт ыччатын «Сааскы сарсыарда» диэн бэлэҕин маҥнайгы магнитоальбома саҕаланар. Бу саас оҥу миэхэ манна сүрүн кыттааччытынан буолбут убайым Василий Жирков тиксэрбитэ. Киһи эрэ ыллаһыах дьикти баай музыкалааҕынан уонна билэр оҕолорум ыллыыр буоланнар дуу бэйэбэр тута чугастык ылыммытым.

Бу ырыалары истэ илигинэ анаан билиһиннэрдэххэ, магнитоальбом презентацията саас ыам ыйын 1 күнүгэр буолбута. Онтон атыннык сиһилии кэпсиигэр көрдөспүтүгэр «Айыллаан» киин уус-уран салайааччыта Михаил Степанович Эверстов үөрүүнэн сөбүлэстэ.

—Үлэбит сыала-соруга диэн бэйэбит испититтэн эдэр талааннаах ырыаһыттары таһаарыы буолар,—диэтэ кини.—Манна, «Айыллаан» иһинэн тэриллибит студияҕа, ыччаттар түмсэн дьарыктанааччылар, ол оҕолор «арай бэйэбит магнитоальбом таһааран көрдөхпүтүнэ» диэн этии киллэрбиттэрэ. Онтон үһүс дии санаабыт ырыаларбытын өссө төгүл чочуйан, оҥорон бэлэмнээбиппит. Альбомҥа «Сааскы кылыһахтар» диэн республикатааҕы ырыа конкурсун лауреаттара В. Жирков, И. Готовцев, оҥу сэргэ саҥа талааннар И. Бушков, А. Местников, А. Яковлева, В. Захарова уонна уолаттар ансамбылларын ырыалара киирдилэр.

Бу магнитоальбом тахсарыгар күүс-көмө буолбут, кассеталарынан хааччыйбыт улуустааҕы ыччат управлениетыгар (начальник Ю. С. Дмитриев) уонна, чуолаан, ити управление спорка специалиһыгар И. Готовцевка ыччаттар махталлара улахан. Кинилэр көмөлөрүнэн Майаҕа концертаан кэлбиттэр. Манна иннинээҕи былааннарын ыйыталаспыппар: «Сэтинньигэ саҥа альбом таһаарар уонна кыргыттар ансамбылларын тэрийэр санаалаахпыт. Ыллыыр баҕалаах кыргыттар кэлэн холоноолоругар ыҥырабыт»,—диэтилэр. Уопсайынан, бу студия аана ырыаны айар, таптыыр, ыллыыр эдэр киһиэхэ куруук аһаҕас. Оҥу тэнэ, түгэнинэн түбэһиннэрэн, репертуар кыараҕаһынан, тыаҕа олорор ыччаттары бэйэҕит айымньыларгытын манна кэлэн билиһиннэрэргитигэр көрдөһөллөр. Манна «КОРГ» синтезатор дьикти доҕуһуолугар сөбүлүүр ырыаҕытын таһаартарыаххытын сөп.

Оттон магнитоальбоммутугар төнүннэххэ, «Айыллаан» киинигэр кэлэн 20 тыһ. солк. бэлэм уһуллубут кассетаны атыылаһыаххытын сөп. Дьиэҕитигэр бороостуой магнитофонтан уһулларыаххыт оннугар манчан студиянай хаачыстыбалаах ырыа ордук буолбатах дуо? Ону тэҥэ аныгы үнкүү музыкалара (кулууптарга наада буолуо), эстрада сулустарын ырыалара эмиэ бааллар. Биир тылынан, студия эйигин ыҥырар, угуйар!

О. ЕВГРАФОВА.

КИҺИ САНАА КУЛУТА, ОНТОН БУОЛЛА БАРЫТА...

Бүгүн субуота. Киэһэ 9 чаастан сынньалаҥ киэһэтэ буолар диэтилэр. Баар-суох мааны таҥаспын кэтэн, ох курдук оҥостон, сир курдук симэнэн таксан иһэн, эмискэ сиэркилэм иннигэр тохтуу түстүм. Хайдах эрэ бэйэм дьүһүммүн дьэ саҥа өйдөөн көрбүттүү саҥа аллайдым.

Эт эрэ эн миэхэ, сиэркилэм, мин курдук кыыһы көрбүттүөҥ?.. Эмиэ кыыс мэтэкэ буолан сабарэбин тупсарыыар, оҥостунар, көмпөрүүэр айтыгар түстэҕим. Оо, наһаа кырааскаламмыппын дуу. Чэ, ол кырааска-сымааска бүрэ да дьүһүммүн тупсарыаҕа. Кылаабынайа, үчүгэйдик, тупсаҕайдык, көстүүлээх соҕустук таҥныбыт киһи ыйан... Хайа эрэ бэйэлээхтэр модьайдык, «оҥнооххтук» таҥналлара буолуой? Мин олус диэн таҥныахпын баҕарабын! Ымсыыра, умсугуйа көрбүт былааччыйабын, костуумнуун, ордук омук сириттэн кэлбитин көрдөхпүнэ хараҕым кииэр, дьиримниэн ылар. Мин хайдах таҥастаахпыттан-саптаахпыттан бүгүҥҥү күннээх кастарыйыахпын тутулуктаах. Миэхэ бороостуой, сиэрэй наадата суох. Оннук сырыттахпына, ким миигин болҕойон, хараҕа хатанан одууулуой? Саатар, сирэйбин буолбакка, мааны таҥаспын көрдүнэр ээ. Ол мин эр дьиэҕэ, эдэр уолаттарга эрэ көстө сатаан киэргэнэр-симэнэр үһүбүөн. Суох, доҕоттор, кыратык сыыһабыт. Сибис гынабын дуо, куһаҕан дьүөгэлэрим, нэрэ-аҥардар, кимиэхэ оҥосторбун, киэмсийэрбин. Э-һэ-хэ! Кимтэн эрэ истибиппин өйдөөн хаалбыппын. Биир мааны байааах дьахтар дьүөгэтиниин кэпсэтэ-сэһэргэһэ олорон тус бэйэтигэр сонньуйан ылбыттаах эбит. Туохха сонньуйбута буолуой? Дьүөгэтин таҥаһа-саба, симэҕэ киниэҕиннээҕэр көрдөтүттэн, тупсаҕайыттан хараҕар кулук түспүт, аргыый өрө тыынан ылбыт.

Чэ, саатар, таҥас кулута диэн, араас биһиги курдуктары этэн эрдэхтэрэ... Ол эрээри аҥардас хараҕым эрэ кэрсыырбытын ыла, кэтэ сылдьаахпын дьиэ эллинэн-хаамнынан, сүрэхпинэн-быарбынан олус диэн баҕарбытым иһин, өйүм-санаам атыны эрдэр, туохтан эрэ дьиксинэр буоллаҕа... Өй, сүрэх бүппат үлүү мөккүөрдэрэ бүтүн бэйэбин бобо тутан, хаппа да мыыссатты хааймн кэбиһэллэр. Дьэ, эрэ, истэн баран ситэри истиҥ, сэргэхсэлээ дуу. Өйүм-санаам туугу миэхэ этэрий? Билиҥҥи үйэҕэ эдэр ыччат биһитигэр олус баҕардык, кыраһыабайдык таҥна сылдьарын көрөр туох куһаҕанныах, омнуолаах буолуой? Этэргэ дылы, киһини таҥас киэргэтэр-тупсарар. Ол эрээри, мин санаабар, кэлиҥҥи кэмҥэ биһиги таҥнар таҥаһынан олус үлүһүйэн, модаҕа эрэ умсугуйан эрэбит дуу?.. Үтүктүһэ-үтүктүһэ, куоталаһа-куоталаһа, кимтэн эрэ ордо сатаан сиэрэн эрдэхпит. Бачча хамнас, харчы кэлбэт кэмигэр эмиэ тупсан кыһалҕа диэтэҕиҥ. Аны туран таҥаһыҥ-сабыҥ атын дьонтон «сиэрэй» буоллаҕына, бэйэҕин киһиттэн итэҕэстик, намыһахтык сананыаххын сөп. Кыһыыта баар ээ, дьон эйигин тас таҥаскыттан эрэ көрөн айах атан кэпсэтэрэ-ипсэтэрэ. Ис дууһата баай, ырааһ өйдөөх санаалаах буолан баран мөрэ таҥастаах киһини мааны, ыыанар харчылаах киһи сэнээр-сиилиир харахтарынан самнарардыы көрөр. Итии да иһин, дьонтон итэҕэс буолумаары, бары өртүнэн хаалымаары сыаналаах таҥаһы-сабы атыылаһар буоллахпыт. Өйүм-санаам миэхэ ыйдитэрдүү, эмиэ да субуаллирдии этэр: «Өскө эн, эдэр киһи, сүрэҕиҥ баҕатынан симэниэххин эрэ баҕарар буоллаххына уонна бар дьону онон эрэ сыаналаатаххына хайаа тиийэргин билбэтим».

Биир өртүнэн, мин дьон таҥнаан мааныттык таҥныахпын олус баҕарабын, умсугуйабын. Сүрэҕим баҕата сүгүн олордубат. Ити быыһыгар сүрэхпин өйүм утарар. Өйүм этэринэн, сиэр-майгы, өй-санаа өртүнэн татым буолан таҥнары түһэн эрэрбиттэн долгуйабын. Сүрэҕим, өйүм мөккүөрдэриттэн сылайан, сонньуйан ылабын.

Ити иннэ мин барыахтааҕ сирбэр барбатаҕым. Ити курдук сиэркилэттэн сиэттэрэн бэйэбин уонна тулалыыр эйгэбин өссө болҕойон тупсатык дьүүллээн көрбүтүм. Арай ити сиэркилэм иннигэр эмискэ тохтуу түспэтэҕим буоллар маннык өйгө-санааҕа киирээ этэ дуо? Мин таҥас кулутабын. Оттон эйиги?

Г. ИВАНОВА.

● УЛУУС КИЭН ТУТТАР ДЬОНО

КИҺИ КЭРЭМЭҺЭ, ҮЛЭҺИТ ҮТҮӨТЭ

Сэмэн уол оҕо сааһа уоттаах сэрии, сут-кураан сылларыгар бэрт эрэйдээхтик ааспыта. Уолчаан 6 эрэ саастааҕар аҕатын Иван Петровиһы сылгы өлүтүн таһаарда диэн баайсан, сууттаан хаайыыга ыыппыттара. Төннүбэтэҕэ. Ийэлэрэ Харытыана үс кыра оҕолоох хаалбыта. Кыһалҕалаах олоххо Сэмэнтэн балыс кыыс оҕо сааһыгар ыалдьан өлөр. Харытыана сэрии кэмигэр Молотов аатынан колхозка ыанньыксыттыыра. Ньукууча, Көмөрдөөх сайылыктара, Локуоралаах кыстыктара этэ. Сэмэн адьас оҕо сылдьан Локуоралаах аммаар хотонун суулларалларын өйдүүр. Тоҕустааҕыттан сайын от кэбиһиитигэр оҕус сиэтээччинэн бииргэдьиир анаан кэбиһэр. Маннык хас даҕаны сыл Хонду үрэҕинэн, алаастарынан сылдьыспыта. Бу звено сэрии кэнниккээҕи сылларга биэриллибит ударнай декадаҕа күн ахсын 180-нуу центнер оту 3 оҕуһунан кэбиһэн, республика бастакы куоталаһыытын кыайыылааҕынан тахсан, велосипединан наҕараадаламмыта. Ону Н. Е. Ефремов бэрт уһуннук миниммитэ оҕолору ордук саҥатара, ымсыырдара.

Арыый улаатыыта Сэмэн уолу аны 3 атынан от оҕустарар массыынаҕа ат сиэтээччинэн Е. Г. Лебедеваны кытта үлэлииргэ «өрө таһаарбыттара». Үс ат охсордоох звено Хонду эргин бары алаастарга уонна үрэххэ массыына хабар ходуһаларын кыртаран бүтэрэрэ. Сай устата үс аты күнүгэ үстэ көлүйэр-сыгыныахтыыр, уулатар түһүгэр эмиэ эрэйдээх үлэ буолара.

Чакыр начаалынай оскуолатын интернакка олорон бүтэрбитэ. Онтон Хайахсыт оскуолатын бүтэрбит 1953 уол сыл күһүнүгэр Николай Макаров диэн табаарыһыныын акка мэҥэстэн Чурапчы орто оскуолатыгар үөрэнэ киирэллэр. Икки сыл икки ыалга дьиэлэнэр. Тохсуһу бүтэрэр сылыгар ыам ыйын саҥатыгар ийэтэ өлбүт сураҕын истэр. Сонно тута суос-сатыы Одьулуунунан, Уорҕанан түүннэри айаннаан Локуоралаахха нөҥүө күн тиийэр...

Онус кылааска киириитигэр интернакка ылыттылар. Онон ол сыл Дириҥҥэ онус кылаас аһыллыытыгар киирбэт. Онуһу икки кылаас буолан 46 оҕо бүтэрэр. Ол дьыл Саха государственнай университета аһыллан бииргэ үөрэммит үгүс оҕолоро үөрэххэ аттаналлар. Киһи төһө да ымсыырдар, төгүрүк тулаайах хаалбыт уонна салгыы үөрэнэригэр көмөлөһүөх-өйүөх айылаах биир да аймаҕа суох буолан, дойдутугар төннөр. Эмиэ үс сыл устата хоҥуу араас үлэлэригэр улахан дьону кытта эллэһэр. Кыһынын үс атынан Чурапчы тэрилтэлэригэр, Дириҥ оскуолатыгар оттук маһы тиэйиигэ, илии эрбиитинэн долгучуох маһы, саһааны баламнаһыыгар эбэтэр фермаҕа от тиэйиитигэр үлэлиир. Биир күһүн суол оҥоһуутун былаанын толоруутугар көмөлөһөн Мындаҕаайы суолугар С. Н. Старостины кытта Баһылай Алааһыгар тэлигэлээх оҕуһунан буор тиэйиитигэр сылдьыбытын хас ити суолунан бастаҕын ахсын ахтан-саҥаан ылар.

Биир сыл сытыы-хотуу, тыллаах-өстөөх Сэмэни Чакыр нэһилиэгин ыччаттара комсомольскай тэрилтэ бюротун секретарынан талан кэбиһэллэр. Итинник активист, ыччат салайааччыта уолу үс сыл хоҥуу үлэлэригэр сылдьыбытын кэннэ (оччоҕо Чакыр нэһилиэгэ Хайахсыкка киирсэрэ) аны сельсовет исполкомун секретарынан быыбардыыллар. Исполком председателинэн М. Д. Климов үлэлиирэ. Сельсовет аппарата үс үлэһиттээҕэ. Билиҥҥи икки нэһилиэги хабан хаһаайыстыбаннай отчуоту оҥоруу, ис туһаан нолуогун хомуйуу, оҕо пособиетын тарҕатыы, о.д.а. үлэлэри секретарь соҕотоҕун толороро. Фермалары эмиэ атынан кэрийэллэрэ.

Үүнэн иһэр эдэр үлэһит дьоно-сэргэҕэ сөбүлэппитэ. 1958 сыллаахха тэриллибит Эрилик Эристиин аатынан колхоз бырабылыанньатын председателэ М. Р. Яковлев туруорсуутунан Чакырга комо бииргэдьииринэн ананан барар. Марк Романович үлэлиир кэмигэр маннык элбэх ыччаты бииргэдьииринэн бу улахан колхоз учаастактарыгар ыыталаабыта. Семен Иванович бииргэдьииртиир кэмигэр комсомол райкомун бюротун уураахтынан Эбэ ыччат-комсомольскай фермата тэриллибитэ. Фермаҕа уһун мас хоруудалары хаһан оҥорон, олору холбооттоон цистернаттан уу быһа ынах төбөтүгэр тиийэн хотоҥҥо уулатыы курдук саҥа дьаһал олохтоммута. От хотон үрдүнэн ыанньыксыт үлэлиир миэстэтигэр угуллара. Ыччат фермата ынах ахсыттан ортотунан 2000 кг үүтү ылары ситиспитэ. Эмиэ бу кэмҥэ аан бастаан, кыыраҕы ынахтан арааран, туһунан көрүү киирбитэ. Эбэ производственнай учаастагар Семен Иванович бэдэк хаһаайыстыбаннай салайааччы буола үүнэригэр олук уурбут уонна кэлин олоҕун доҕорун Аанчыктыын холбообут кэрэ-бэлиэ сир. 1962 сыллаахха СГУ тыа хаһаайыстыбатын факультетын ветеринарнай отделениетын студена буолар. Манна үөрэнэр сылларыгар тэрийэр-түмэр үлэҕэ биир лидер быһыытынан биллэр-көстөр, тарбахха баттанар спортсмен үгүс күрэхтэһиилэргэ факультетын чиэһин ситиһиилээхтик көмүскүүр. Үөрэҕин бүтэрбит эдэр специалиһы Хоптоҕо вет-учаастагар сэбиэдиссэйинэн аныыллар. Ол эрээри алта ый буолаат Эрилик Эристиин аатынан колхоз кылаабынай ветеринарнай враһынан ананар, колхоз бырабылыанньатын председателин солбуйааччынан талыллар. Итинэн бэдэк хаһаайыстыбаны салайыыга бастакы практиканы барар.

1971 сыл. Тэрийэр, салайар үлэҕэ дьоҕурдаах киһини тыа хаһаайыстыбатын управлениетын начальнигынан аныыллар. Улууспутугар хаһан да буоларын курдук, кураан дьыллар бүрүүкээннэр, Уус-Майа оройуонугар, Нуотара үрэҕин бары учаастактарыгар оттоон сүөһүнү онно миэстэтигэр кыстатар үлэ тэриллэр. Бу кэмҥэ улууска сүөһү аһылыгын баайынаттан үүнэрэн ылар, элбэтэр политика турбута. Бурдугу үүнэриигэ Ленин аатынан колхоз үрдүк үүнүүнү хомуйбут комбайнер Н. Е. Яковлев, агроном С. В. Кочеткова, колхоз бырабылыанньатын председателэ Е. П. Корнин үрдүк правительственнай наҕараадалары ылбыттара. Бу дьоһуннаах хайысхаҕа управление кылаабынай агронома В. Ф. Ермолаев үгүс сыратын ыыппытын Семен Иванович иһирэхтик ахтар. Улууска биир совхоз уонна 4 колхоз баара. Управление начальнига үгүстүк миэстэлэргэ сылдьара, үлэни иччи-тэҥҥи тэрийсэрэ.

1974 сыллаахха 4 нэһилиэги хабар Эрилик Эристиин аатынан совхоз тэриллэр. Семен Ивановиһы туруорсан биир дойдулаахтара бу совхоз директорын солбуйааччынан, кылаабынай ветеринарынан үлэлэтэ ыҥыраллар. Кэлин совхоз бастакы директора Р. А. Филиппов атын үлэҕэ барбытынан совхоһу салайыы киниэхэ толору сүктэриллэр. 1976 сыл от ыйыгар бирикээс тахсан совхоз директорынан буолар. Киниэхэ хаһаайыстыбаны салайыыга опыттаах Н. И. Дьячковскай, М. Е. Васильев, В. Г. Титов курдук дьон отделениелар управляющайдарынан үлэлээн көмө-тирэх буолбуттара. Директор бу совхоһу 14 сыл салайбыта. Бэдэк хаһаайыстыбаны салайыы маннык ахан буолбатаҕа өйдөнөр. Урукку бастыҥ үлэлээх колхоз аата кыратын да намтаабатаҕа. Ол чаҕылхай туоһутунан Эрилик Эристиин аатынан совхоз 1976 уонна 1977 сылларга субуруччу Бүтүн Союзтааҕы социалистическай куоталаһыыга кыайыылааҕынан тахсан, партия КК, ССРС Министрдэрин Советын Кыһыл знамяларынан, дипломнарынан бэлиэтэммитэ буолар. 1978—1981 сс.—партия обкомун, Саха АССР Министрдэрин Советын, Бүтүн Союзтааҕы профсоюзтар Киин Советтарын Кыһыл знамяларынан, 1982 сыллаахха совхоз сылгыһыттара 100 биэтэн 89,1 бырыһыаны кулуну ыланнар, республика совхозтарыгар бастакы миэстэлэммиттэрэ. Кыһыл знамянан бэлиэтэммиттэрэ. Бу сыл Норуот Хаһаайыстыбатын Ситиһиилэрин Бүтүн Союзтааҕы Быыстапкатыгар совхоз сылгыһыттарын опыта киэҥник көрдөрүллүбүтэ. Звено Быыстапка үһүс степеннээх дипломунан, анал бириэмийэнэн наҕараадаламмыта.

Улахан тэрийэр талааннаах директор 1985 сыллаахха партия обкомун бюротун тохсунньу 15 күнүнээҕи уураахтынан саҥа тэриллибит «Мугудай» совхоз директорынан ананар. Совхоз хаһаайыстыбаннай актива, коммунистар, ордук үлэһит дьон, нэһилиэк киниэхэ туора көрбөтөхтөрө, ылыммыттара. Дьону кытта уопсай тылы була охсон үлэлээн-хамсаан барбыта. Хаһаайыстыбаны салайбыт 5 сылыгар Бүлүү, Кэбээйи, Уус-Майа, Дьокуускай оройуоннарынан көһөн оттоон сыл тахсыталаабыттара. Бахсы Толоонун, Төлөйү туспа отделение оҥорторон, орто оскуолалар аһыллар кыахтаммыттара, төһө кыалларынан тутуу ыытыллан, бу нэһилиэктэргэ дьону олохсутуу күүскэ барбыта. Онно олоҕуран, билигин улууска туспа икки нэһилиэк буола улааттылар. Семен Ивановичка Саха Республикатын норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитин үрдүк аата иҥэриллэр.

Дойдутугар эргиллэн Хоптоҕо сельсоветын исполкомун председателинэн, техникаҕа куттал суох буолуутун инженеринэн, кылаабынай зоотехнигынан совхоз ыһыллыар диэри үлэлээтэ.

Бааһынайынан барыы уххаһыгар дьиэ кэргэнинэн үһүө буолан хаһаайыстыба тэриммиттэрэ. Аны бааһынай буолан дьону-сэргэни этинэн, үүтүнэн хааччыйыыга быһаччы үлэлэһэр. Кэргэнинниин Анна Николаевналыын 5 оҕо, 2 сиэн амарах ийэлэрэ, аҕалара, эһээлэрэ, эбээлэрэ. Семен Иванович сынньалаҥ кэмин айылҕаҕа атаарарын туохха да биэрбэт. Булт диэн барар муннукка ытаабыт киһи. Күһүҥҥү мунхаларга Чаҥырыгар кэлэн ыраах-ыраах уурталаан хааман-сиимэн, бэйэтинэн дьаһайсан бардаҕына, хайдах эрэ астын буолар. Уолаттары булт сиэригэр-туомугар кыра эрдэхтэриттэн үһүйбүтэ.

Семен Иванович, өмүс көрдөххө «Оок-сиэ, доҕоор!»—диэн өмүннээхтик да саҥардар, оҕону кытта оҕо, кырдьаҕаһы кытта кырдьаҕас, үрдүк солоноохтортон сиҕалаан отчут-масчыт дьонугар тиийэ биир тылы була охсор үтүө майгылаах киһи киһитэ, кэрэмэһэ. Хайа да үлэттэн туора турбатыын, сатабыллааҕын итэҕэйдэххит. Туох баар билиитин-көрүүтүн харыстаммакка үлэлээн-хамсаан кэллэ. Билигин да бааһынай буолан баран балачча улахан хаһаайыстыбатын таһаҕас оҥостубакка көрөн-харайан олордоҕо. Оттон Семен Иванович Сергеев аны саас муус устарга 60-нун туолар эбээт.

Николай ФИЛИППОВ

«ТИЭРГЭН» ТУСКУЛ ИИТИНЭН

Экология. Бары дьарыктаныахтаахпыт

Эрдэ бэчээттэммит ыстатыйаларбар экологическай культура бары көрдөбүллэригэр өбүгэлэрбит үгэстэригэр олоҕуран үлэлиир наадатын туһунан суруйан турабын. Экологиянан дьарыктанарга оссо ханнык үлэни ыытыахха сөбүй?

Хас биирдии оскуола базовай программаны үлэлиирин, ханнык баҕарар предмеккэ эбии чааһы көрүөххэ сөп.

Улууска экспериментальнай, авторскай, опорнай оскуолалар, дириҥэтэн үөрэтэр предметтэр бааллар. Маннык оскуолаларга туһааннаах бэйэлэрин экологияларын, саатар, биир кылааска биир чааһы биэрдэллэр, сыл аайы экологиянан дьарыктанар кылаас эбиллэн иһиэ этэ. Иитэр үлэҕэ эмиэ кылаастарынан темалары биэрдэххэ, ол кылаас дьарыктанар боппуруостаныаҕа.

Холобур, Дириҥҥээҕи агрошколаны ылан баҕар. Кини тыа хаһаайыстыбатын экологиятынан дьарыктаныан толору сөп. Онно киирэллэр культурнай үүнээйилэр, сыыс оттор, мэччирэҥ, оттуур ходуһа, почваны оҥоруу, уоҕурдуу уонна киһи агроэкосистемата, сүөһү, кыылтан ылыллыбыт бородуукталар экологиялара диэннэр. Эбэтэр Төлөйдөр техническэй специалистары бэлэмниир буоллахтарына, тоҕо сатаммата? Уу, салгын киртийиитин, олор экологияларын анал кылаастарга чаас биэрэн үөрэтэллэр. Мугудай авторскай, Кытааннах опорнай оскуолалара ыччаты кэрэҕэ үһүйэллэр. Кэрэ эйгэтэ—экологическай культура биир сүрүн уустук көрдөбүлэ. Ол иннитэн кинилэр хайаан да экологиянан, ордук киһи, дууһа экологиятынан дьарыктаналлара эрэйиллэр.

Национальнай концепциянан үлэлиир эксперимент ыытар Одьулуун, Хадаар, Алаҕар оскуолалара, о.д.а. сиэр-майгы, тус бэйэ, дууһа экологиятынан дьарыктанан үлэлэрин оссо тоҕул чиҥэтэн, үрдүк таһымҥа тахсыа этилэр. Биһиги өбүгэлэрбит бастыҥ экологтара, ону умнумуохха. Өбүгэлэр үгэстэрин чинчийэ, ити боппуруостары күннээҕи быһаарыыга туһаныахпытын.

Дириҥэтэн үөрэтэр математика, история, химия, биология, экономика предметтэрэ, о.д.а. предметтэр туһааннаах математическай, историческай, химическэй, биологическай, экономическай экологияларга үлэни, саатар, куруһуок, факультатив, семинар көрүҥнэринэн ыытыах кэриҥнээхтэр.

Экологическай культура бары көрдөбүллэрин улуус оскуолалара үлэлии олороллор. Ол курдук, научнай естественнай, философскай, политическай, правовой билиилэр, сиэр-майгы, кэрэ эйгэтэ, үлэ, доруобуйа о.д.а. экологическай культураҕа эппиэттиир үлэлэр. Балары үчүгэйдик өйдөөн, саҥардан, чочуйан биэрэн экологияҕа туһаайыахха. Оскуолалар сүрүн темалаах буолуохтарын наада. Холобур, оскуола «Экологическай үөрэхтээһин уонна иитии» диэн темаҕа үлэлиир буоллаҕына, кини сүрүн соругунан үөрэнээччилэргэ экологическай культураны сайыннарыы уонна иитии буолар. Маныаха уруокка, иитэр үлэ ханнык баҕарар көрүҥэр (бэсиэдэ, кылаас чааһа, куруһуоктар, секциялар занятиелара, семинардара, о.д.а.) экологическай культура бары ирдэбиллэрин киллэриэххэ. Оҕолор бары бииргэ үлэлиир кэмнэригэр ордук үчүгэйдик, чаҕылхайдык көстөн иһэр үлэ культуратын үрдүктүк тутуохха. Оҕо дууһатын экологията экологическай культура бары хайысхаларын барытын туһанныахха эрэ сайдыаҕа.

Инженернэй, промышленнай экологиянан дьарыктанар оскуолалар техническэй культураны оҕолорго сайыннардахтарына, кинилэртэн үрдүк билиилээх, культуралаах инженердэр тахсыахтара. Олоххо араас түбэлтэ эбэх. Үрдүк үөрэхтээх эрээри техническэй культурата суох инженердэр араас бэйэлээх техниканы, массыыналары сэдэлээбиттэрэ аҕыйаҕа суох. Ити курдук тыа хаһаайыстыбатын үлэһиттэрэ, специалистара почваны, тыаны алдьатыахтара, уоҕурдууну хоҥууга хааллараахтара, үүнээйини сыыс

(Бүтүүтүн 4 стр. көр).

«САҤА ОЛОХ» ХАҺЫАТ 65 СЫЛЫГАР

ЭРЭЛ УОТУН КҮӨДЬҮТЭ ТУР!

МТС, кэлин «Сельхозтехника» тэрилтэтин ааттаммыт биир кэстүүлээх дьиэтигэр 1962 сыллаахха оройуоннааҕы типография уонна редакция көһөн киирбиттэрэ. Түүннэри хотунан сандаарыйа, тыаһыы-ууһуу турар дьиэ эс түбүктэрин маннааҕы үлэһиттэр, журналистар билэн эрдэхтэрэ...

1972 сыл күһүнэ этэ. Хаһыат редактора Н. П. Сидоров уурайан бараары сылдьыра. Кини оннугар Муоматтан А. Е. Чичигинаров, чурапчылар «бэйэбит киһибит» диир журналистара, редакторынан ананан үлэлээбитинэн барбыта. Афанасий Евстафьевич күннээҕи үлэтэ саҥа тахсыбыт хаһыаты ааҕыытынан саҕаланара, оттон таҕсар кэмигэр хас биирдии балаһаны хос-хос аахтаҕына астынара. Туох эмит сыыһа баар буоллаҕына, ол нүөмэргэ үлэлээбит дьуһуурунай, корректор, матырыйааллы бэлэмнээбит журналист—бука бары сэмэҕэ тардыллаллара. Сорук «сөбүөкүн» бачыоттанарыгар уратын болҕомтотун уурара, ол иһин хаһыатчыттар түүн хойукка диэри үлэлииллэрэ үгүс буолара, киэһэ 9-10 чааска бүтэн дьиэлээтэххинэ үөрүү этэ. «Бэчээт—норуот трибуната» диэн өйдөбүл-санаалаах, хаһыакка элбэх общественнай корреспонденнар суруйууларын ирдиирэ. Ардыгар сыыһы кириитикэлэр тахсаннар, мэнэйик-мэнэйик дьүүллэһии, дьаһал ылыыта буолара. Оччолорго партия райкома хаһыакка тахсыбыт кириитикэни туоратыыга болҕомтолоохтук сыһыаннаһара, дьон саҥарбыт саҥата тыал тыаһын курдук истиллибэт этэ. Бастыҥ опыты пропагандалааһыҥҥа, үлэһиттэри сырдатыыга хаһыатчыттар сыралаһан үлэлииллэрэ. Оройуон социальнай-экономическай сайдыытын оро көтөҕүүгэ, аасыт историяны сырдатыыга, үтүөлээх дьоммутун үйэтитиигэ, саҥалыы үлэлииргэ хаһыат оҥорбута, дьону түмпүтэ кырата суох.

Афанасий Евстафьевич кадры иитиигэ үлэтин чорботон бэлиэтиэххэ сөп. Эдэрдэри үлэ дьиссиипилинэтигэр, матырыйааллы кичэйэн оҥорууга, үлэҕэ бэриниилээх буолууга үһүйбүтэ. Биһиги хаһыаппытыгар үлэлээбит журналистар А. Г. Турантаев, И. С. Окоемов, С. Н. Чичигинаров, Е. Д. Гуляев, С. В. Эверстов, С. Ф. Софронов, В. В. Яковлев бары да хатыламмат буочардаах, тус-туһунан киһини бэйэлэригэр тардар уратылаах үтүө дьон этилэр.

1985 сыллаахха Афанасий Евстафьевич дьиэтээҕи балаһыанньатынан төттөрү Муомаҕа редакторынан барбыта. Онон коллективы Н. Е. Макаров, кэлин хаһыакка тыа хаһаайыстыбатын отделын сэбиэдиссэйинэн үлэлии олорбут П. Н. Попов салайбыттара. Москватааҕы литературнай институту бүтэрбит Петр Иннокентьевич тус бэйэтэ күүстээх журналиһын тэҥэ үлэһиттэри өйдүүр, түмэр дьоҕурдааҕа редакция айымньылаахтык үлэлииригэр тирэх буолбута. Биһиги хаһыаппытыгар үүммүттэрэ, холобур, билигин Степан Алексеевич Попов СИА редактора, Петр Семенович Оконешников итиниэ фотокорреспондент, Борис Иванович Павлов, Василий Михайлович Никифоров «Саха сирэ» хаһыат корреспонденнара, Семен Иванович Яковлев республика Президенин көмөлөһөөччүтэ, Семен Андреевич Попов—Сэмэн Тумат «Чолбон» сурунаал отделын сэбиэдиссэйэ буоллулар.

Билигин дойдубут олоҕо, дьон өйө-санаата, материальнай, духовнай сыаннастарга сыһыана тосту уларыйдылар. Ол хаһыат үлэтигэр биллибэт-көстүбэт буолуон табыллыбат. Иһитиннэрии-билиһиннэрии иһиитэ, суруйууга көҥүл буолуу киириитэ хаһыаты ордук ааҕыллымтыа оҥороллоро биллэр суол. Маннык хаһыат бары ааҕааччылара, улууспут салайааччылара өссө актыыбынайдык кыттаалара буоллар, хаһыат ордук сэргэхсийиэ, дьоҥҥо ордук наадалаах буолуо этэ.

Тапталлаах хаһыатым «Саҥа олох» олох ыарахаттарын дьонун-сэргэтин кытта тэҥҥэ сүксэн, инникигэ сырдык санаалары саҕан эрэл уотун күөдьүтэ турарыгар баҕарабын.

Альбина СМИРНИКОВА.

Экология. Бары дьарыктаныахтаахпыт

(Бүтүүтэ. Иннинэ 3 стр. көр).

онно ылларыахтара, сүөһүлэрин мөлтөхтүк көрүөхтэрэ. Ити аҕыйах холобуртан көрдөххө уонна аахтахха, экологиянан дьарыктанар наада курдук.

Бары оскуолалар «Киһи экологиятынан» умсугуйан турар дьарыктаналлара уолдьаста. Оскуола сахаҕы саха оҥоруохха баҕарар буоллахха, урукку программанан үлэлиэмиэххэ, кэлэр саҥа үйэ көрдөбүлүгэр—экологиянан салайтарыыны саҕалыахха. Ордук үчүгэй буолуо этэ экологическай бырааптарын программаҕа киллэрэр. Холобур, маннык темалары: киһи экологията, экологическай быраап научнай, методическай төрүттэрэ, экологическай быраап үөскээбитин историята уонна сайдыыта, айылҕа объектарыгар чааһынай, государственнай, олохтоох салалта бас билиилэрин бырааптара, экологическай туһаныы бырааптара, тыыны, хамсыыр-харамайы туһаныыга экологическай правовой бэрээдэк, салгыны, айылҕа объектарын харыстааһыҥҥа экологическай правовой бэрээдэк, тыа хаһаайыстыбатын производственнай эйгэтигэр баар объектары туһаныыга уонна харыстааһыныга быраап, о.д.а. Кырдьык да, үөрэнээччи правовой дьыалынан дьарыктаннаҕына, ойуур-саһыар, сыыр, дууһатыгар харыстанныат буолуу сиэр-майгы биир көрдөбүлүн быһыытынан иҥэн хаалыа этэ.

Маннык көрүҥнээх үөрэхтээһини уонна кинигэни тутустахха, аҕыйах сылынан «Тиэргэн» түскул сорох хайысхалара олоххо киирэллэрэ саарбаҕа суох.

Ёгор МАКАРОВ,
педагогическай наука кандидата.

Сылаҥ.

ОЛОХ ОЛУС НАМЧЫ. ОНУ ХАРЫСТААҤ

Киһи күн сиригэр төрөөн аҕар мутугунан бырааҕар мууҥур үйэтигэр дьоллоохтук олорорго, удьуору ууһатарга, бэйэтин кэнниттэн үтүө, сырдык өйдөбүлү хаалларарга дьулуһара наһа буоллаҕа.

Сэн балай да оҕолонуох баҕалаах киһи эмискэ ыарыйах буолан хааламмын, ыал кыысыттан тардаһан, кииннэрэ тулаайах хаалларымаары, олох суолугар биһэтин киллэрээри, туох баар кыахпынан, өйбүнэн-санаабынан олох туһугар охсуһан кэллим. Ону баара бу күннэргэ 18 сааһын туолуохтаах кыра кыыһым Дуняшка олоҕо, ыра санаалара эмискэ быһа ыстаммытыттан хараастан, хомойон, оҕом аата, саатар, биирдэ ахтыллыннын диэн бу суруйан эрэбин.

Кыысчааным үҥкүүлүүрүн олус сөбүлүүрэ. Кылгас олоҕун кэрэ-бэлиэ түгэннэринэн, чаҕылхай өйдөбүллэринэн Мугудайга ыытыллар «Маралаайы оһуордара», Амма улууһугар Д. Неустроев кэриэһигэр ыытыллыбыт конкурстарга, профтехучилищелар республикатааҕы көрүүлэригэр ситиһиилээхтик кыттыыта буолаллар.

Элбэх доҕоттордооҕо, табаарыстардааҕа, кыра оҕолору уратын сөбүлүүрэ, эдьиийэ Викалыын мэлдьи бииргэ сылдьара, сүрдээх аҕамсаҕа.

Бэйэм мөлтөөтөхпүнэ, баргыатахпына, эмп иһэрдээччим, хааным баттааһынын, пульсун бэрэбиэркэлээччим, массаажтааччым, саамай астынар көрөөччүм оҕом Дуня этэ.

Үөскүүһүт буолуон баҕарара да, доруобуйата эппиэттэспэт буолан, үөрэххэ барбатаҕа. Айылҕаттан эмчит буоларга анаммыт курдуга—ыалдьар туоҕун этиттэрбэккэ булара, тиис ыарыытын устара, биир бэйэм кини массааһын түргэнник ылынарым, тута чэпчээн хааларым. Оҕолорум эрэйдээхтэр кыра эрдэхтэриттэн, миигин олорумаары, эмтээх оттору хаһан хомуйары, хайдах туһаныары, эмп-тому билэ улааппыттара. Дуняшкам кылгас олохтооҕун билбит курдук, хайдах эрэ наар тиэтэйэр курдук олоро сатаабыт эбит.

Мин оҕом түбэспит алдьархайыгар ким барыта түбэһиэн сөп. Ол курдук, ыччаппыт туох да социальнай көмүскэлэ, тирэҕэ, эрэлэ суох буолан эрэр. Кыһыҥҥы хонуктар саҕаланнылар, оттон ыччаттарга үлэ көстүбэт. Сайыҥҥы оҕолору туһалааҕынан дьарыктыыр эмиэ салгыҥҥа ыйанна. Харчы кырыымчыгар кыһарыйтаран, культура үлэһиттэрэ ыһыаҕы ыытаат уоппуускаҕа бараллар, оскуолалар сабыллаллар, тэрээһин иллэгэ суох. Оттон, дьиҥэр, сайыҥҥы өртүгэр ыччаты, оҕуругу оҕолору кытта идеологическай үлэ күүһүрүөн наада эбээт—оҕо, ыччат дьиэ түөрт эркинигэр хаайтарбат, элбэхтик түмсэр, ыһыах кэмигэр. Ити кэмҥэ арааһ сабыдыаллар киирэллэригэр, өй-санаа, иитиллии өртүнэн мөлтөх туруктаахтар арааска умсаһыахтарын сөп.

Түмүккэр, оҕом табаарыстарыгар, доҕотторугар туһаайан этиэм этэ: олох диэн наһаа кылгас, наһаа намчы, быһыттаҕас. Ону дьэ, төһө кыалларынан үчүгэйдик, туһалаахтык, быстахха былдьаппат курдук харыстааҥ. Бэйэ-бэйэҕитигэр көмөлөсүһүҥ, үтүө санаалаах буолуҥ.

Т. СЕДАЛИЩЕВА.

Одьулуун.

БИЛЛЭРИИ

Ссуда бэриллэрэ чуолкайданарынан, 1996 сылга саҥа дьиэ туттан киирбит ыаллары сэтинньи 3 күнүгэр диэри олохтоох дьаһалталарга кэлэн учуокка турарҕытыгар ыҥырабыт.

Улуус дьаһалтата.

Тэриллэлэргэ, чааһынай дьоннорго муус ылан, тиэйэн, аҕалан биэрэбит. Төлөбүрэ—кэпсэтиинэн.

Маны тэҥэ дьиэни, гараһы сылытарга аналлаах ититэр системаҕа холбонор дьоҕус заводской чугуун оһоҕу атыылыыбыт. Сыаната чэпчэки.

Тел. 21-106 (5 чаастан киэһэ).

АТЫЫЛЫЫБЫТ

Сибиинньэ сиир бурдугун, 50 киилэлээх, куула—75 тыһ. солк. Аадырыспыт: 1 Харбалаах бөһ., Набережнай уул. 8 №-рэ. Тел. 25-338.

АТАСТАҺАБЫТ

Сүүрэр туруктаах ДТ-75 тракторы (мотуора 90-наах) Т-16 (шасси) тракторга. Эбэтэр эһиги варианнарҕытыгар. Билсиһэр тел. 23-392.

x x x

Уулаах эдэр ынаҕы идэһэ буолар сүөһүгэ. Тел. 21-915.

СҮТҮКТЭЭХТЭР ИСТИИЛЭРИГЭР

Биһиэхэ кугас эриэн, аттаммыт, тиҥэһэ киирэр сүөһү турар. Сүтүктээхтэр билсэргитигэр. Аадырыспыт: Чурапчы сэл. Полярнай уул. 39 №-рэ, Охлопковтар.

СҮТҮКТЭННИБИТ

Сырдык кугас, сирэйигэр өрүөстээх тыһы тыһаҕас уонна кугас эриэн, аттамматах оҕус сүттүлэр. Ким көрбүт 22-112 тел. Варламовтарга биллэрэргитигэр көрдөһөбүт.

x x x

Кугас эриэн, туора муостаах, төрүү сылдьыбыт тиҥэһэ киирэр сүөһү сүттэ. Ким көрбүт Чурапчы сэл. Доҕордуурап уул. 1 №-рэр (урукку Сима Сергеев уул. 1 №-рэ) Коркин Андрей Иосифовичка биллэрэргитигэр көрдөһөбүт. Тел. 21-836.

Күндү аҕабыт, эһэбит, Чурапчы сэлиэнньэтин олохтооҕо

ФЕДОРОВ Петр Николаевич

64 сааһыгар ыарахан ыарыыттан өлбүтүн, дириҥник курутуйан туран, аймахтарыгар, табаарыстарыгар, билэр дьонугар иһитиннэрэбит.

Оҕолоро, сиэннэрэ, кийииттэрэ, күтүөттэрэ.

Сылаҥ нэһилиэгин олохтооҕо, «Сыҥаһа» бааһынай хаһаайыстыбатын салайааччыта

ДЬЯЧКОВСКАЙ Дмитрий Давыдович

эдэр сааһыгар эмискэ ыалдьан өлбүтүнэн дириҥник кутурҕаннарын тиэрдэллэр:

—Төрөппүттэригэр Анастасия Дмитриевна, Давыд Николаевич Дьячковскайдарга Парасковья, Роман Дьячковскайдар, кийиитэр оҕолоро.

—Кыыһыгар, бэйэтин үлэһитигэр—Дириҥнээҕи агрошкола учууталыгар Дьячковская Миралия Давыдовнаҕа бу оскуола коллективыгар.

—Балтыгар дьүөгэлэригэр Миралия Давыдовнаҕа Дириҥтэн Данилова, Сергеева, Николаева, Никонова, Осиповтар, Нестеревтар, Васильевтар.

—Убайыгар, бэйэтин үлэһитигэр Дьячковскай Николай Давыдовичка лесхоз администрацията, профкома.

—Ийэтигэр Анастасия Дмитриевнаҕа, аҕатыгар Давыд Николаевичка, кэргэнигэр Любовь Андреевнаҕа, убайдарыгар, эдьиийдэригэр, балтыларыгар, аймахтарыгар Николай, Сергей, Афанасий, Алексей, Никифор, Валентин Дьячковскайдар дьиэ кэргэттэрэ.

Редактор Г. Г. ПОПОВ.

НАШ АДРЕС: 678700, с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 20 «а». ТЕЛЕФОНЫ: редактор—21-892, отделы—21-865, общий—21-565.

Учредители (соучредители) газеты—Редакция, Администрация улуса, Национальная издательско-полиграфическая компания «Сахаполиграфиздат». Газета издается на якутском языке, выходит по вторникам, четвергам и субботам. Индекс газеты 54007. Объем—1 усл. п. лист. на 4-х страницах.

Автор суругар этиилэр сатта редакция позициятыгар мэлдьи сөп түбэһэр буолбатах. Суруксу ыйылар чахчылар кырдьыктаахтарыгар эппиэтинэһи автор бэйэтэ сүгэр.

Чурапчинская улусная типография Национальной издательско-полиграфической компании «Сахаполиграфиздат», с. Чурапча, ул. Карла Маркса, 20 «а». Подписано в печать 28.10. 18 ч. Тираж 2742.

ЗАКАЗ № 128.